

YARBAY TWERDOKHLEBOF'UN HATIRASI

Rus İhtilali başlarından itibaren 12 Mart 1918'de Osmanlı kıtalarının Erzurum'u geri aldıkları tarihe kadar Ermenilerin Erzurum şehri ve havalisi Türk halkına karşı tavır ve hareketlerine dair.

Bu Hatıra, II. Rus Erzurum Kale Topcu Alayı Tarihçesi'ne ilave olarak yazılmış ise de, başlı başına bir vesika mahiyetini haizdir.

Önsöz

Erzincan, Erzurum şehirlerinde ve Erzincan-Erzurum yolunun iki tarafında oturan İslam ahalisinin duçar oldukları mezalimin boyutlarını bütün çıplaklığıyla bu vesika tesbit ve takrir ediyor. Kaymakam (Yarbay) Twerdokhlebofun el yazısıyla yazılan bu vesikanın Rusca aslı mahfuzdur.

Eskiden beri Avrupa'da ve Rusya umumi efkarında bilinen Türk-Ermeni düşmanlığı, bu Umumi Harpteki tezahüratı mertebesinde hiçbir zaman tasavvur edilmemiştir.

Ermenilerin Türkleri görmek istemedikleri eskiden beri bilinmekte olup Ermeniler kendilerini daima mazlum, kahre uğramış olarak göstermişler; medeniyetteki terakkileri ve dinleri dolayısıyla pek ağır işkencelere duçar olan bir cemaat şeklinde görünmekte de daima muvaffak olmuşlardır.

Ermenilerle bir dereceye kadar teması fazlaca olan Ruslar, Ermeni medeniyeti ve liyakatı hakkında bir parça başka türlü fikre sahibolmuşlardır. Bunları oldukça "**cimri, şaşırı, açgözlü ve ancak başkasının sırtından geçinebilir**" bir cemaat olarak tanımışlardır. Rus köylüsü ise Ermenilere başka türlü hüküm vermiştir.

Rus neferlerinden birçok defalar şu sözleri işittim: "Ermeniler iyi millet ! Türkler bunları becerdiler, fakat iyi kesemediler; bir tane kalmayınca kadar kesmeliydiler!" Rus kıtaları arasındaki Ermeni erler her hususta daima en bayağı kimseler olarak nitelendirilmişlerdir. Ermeniler daima perakende hizmeti ve cepheye gitmemeyi tercih etmişlerdir. Ermenilerden birçok firarının olması ve kendi kendini yaralama olayları, savaş başlarından beri bunlar

hakkında tesbit edilen gerçeklerdendir. Fakat Türklerin Erzurum'u geri almalarına kadar geçen iki ay zarfında Ermenilerden bizzat gördüğüm ve işittiğim ahval, bunlar hakkındaki her türlü fena faraziye ve tasavvurun üstündedir.

1916'da Erzurum'un Rus kıtaları tarafından işgalinde gerek şehre ve gerek civarına hiçbir Ermeni yaklaştırılmamıştır. Birinci Kolordu Komutanı General Kalitin, Erzurum ve havalisi kumandanlığında kaldıkça aralarında Ermeniler bulunan kıtalar bu havaliye sevk edilmekteydi. İhtilalden sonra her türlü tedbir ortadan kalkınca, Ermeniler Erzurum ve havalisine saldırdılar. Bu hücumla beraber gerek şehirde ve gerek civar köylerde evler yağma edilmek, sahipleri tamamen katlolunmak gibi cinayetler başladı. Rusların mevcudiyeti Ermenilerin bu cinayetlerini alenen yapmalarına mani oluyordu. **Katliam ve yağma eşki-yavari gizlice yapılmaktaydı.**

1917 senesi, bilhassa neferlerden oluşan Erzurum İhtilal İcra Komitesi, ahaliden silah toplamak maksadıyla her tarafı aramağa başladı. Tescil işi düzgün bir tarzda yapılmadığından bir süre sonra yağmakarlığa dönüştü. Neferler tarafından çok geniş şekilde yağmakarlık devam etti. Yağmacılıkta en ileri gidenler, savaşta korkak olan Ermeni neferleri olmuştur.

Birgün at üstünde şehir sokaklarından birinden geçerken birçok Rus neferi kümesi başlarında bir Ermeni neferi olduğu halde yetmiş yaşında iki Türk'ü bir yere sevk ediyorlardı. Ermeni neferinin elinde tel örgüden bir kırbaç bulunup hiddetinden benzi atmıştı. Yollar gayet çamurlu idi.

Ermeni neferleri bu biçare ihtiyar Türkleri çamurların içinden sokağın bir tarafından öbür tarafına sürüklüyorlardı. Neferleri kandırmak için çok çalıştım. Bu ihtiyarlara insan gibi muamele etmelerini söyledim. Kalabalığın başında bulunan Ermeni nefer elindeki tel örgüsü kırbaçla üzerime yürüyerek "siz bunları müdafaa ediyorsunuz, öyle mi ? onlar bizi kesiyor, siz bunlara yardımcı çıkıyorsunuz değil mi ?" diye bağırıyordu. Toplanmış olan diğer Ermeniler de bunun tarafını tuttular. O zaman da Rus neferleri o derece şımarmışlardı ki, her yerde subayları dövmekte ve hatta öldürmekte idiler. Mevkiim fenalaşmıştı. Bir subay kumandasında itaatkar bir devriye kolu ortaya çıkiverince durum değişti. Ermeniler hemen ortadan kayboldular. Rus neferleri de ihtiyarları hakaretsiz sevkettmeye başladılar. Rus kıtalarının cepheden kendi kendilerine dağıldıkları tarihte cephe kalan veyahut buralara

gelen Ermenilerin geriden diğer milletlere mensup kıtalar gelinceye kadar Türk köylülerine birçok vahşetler yapmaları tehlikesi zuhur etmişti. Ermenilerin ileri gelenleri böyle bir hal zuhur etmeyeceğini pek kuvvetle temin ediyorlardı. Türklerle Ermeniler arasında tam bir dostluk teminine çalışıp muvaffak olacaklarını ve bu konuda her türlü teşebbüste bulduklarını belirtiyorlardı. Geceleri bu sakin halin teessüs edebileceği tasavvur olunabiliyordu.

Hakikaten başlangıçta bu teminata inanacak ahval belli oluyordu. Mesela Rus neferleri tarafından kışla haline getirilen camiler, tahliye edilip temizleniyor ve bir daha ikematgaha tahsis olunmuyordu. Türk ve Ermenilerden mürekkep şehir milisleri teşkil olunuyor; katl ve yağma edenlerin muhakemesi için divan-ı harbler teessüs etmesini Ermeniler yüksek sesle talep ediyorlardı.

Bunların hepsinin hile ve tuzak olduğu bilahere anlaşılmıştı. Milis teşkilatına giren Türkler pek çabuk bundan vazgeçtiler, çünkü milis teşkilatına giren Türklerin pek çoğu gece devriyelerinden avdet etmemeye ve ne olduklarına dair malumat alınmamağa başladı. Şehir haricinde çalıştırmağa götürülen Türkler de avdet etmiyordu. En nihayet teşkil edilebilen divan-ı harb kendisini idama mahkum edeceklerinden korkarak hiç kimseyi cezalandırmıyordu. Münferid yağma ve katller çoğalmaya başladı. Ocakla Şubat arasında yağmacılar tarafından Erzurum'un maruf simalarından Bekir Hacı Efendi bir gece kendi evinde katledildi. Odişelidze, üç gün zarfında katilin meydana çıkarılmasını kıtalarının kumandanlarına emretti. Başkumandan, Ermeni kıtaları kumandanlarına erlerin itaatsizliği son dereceyi bulduğunu söyleyerek pek ağır tahkiratta bulundu. Eşkiyaca zulüm, işkence gören ve yollarda çalıştırılmak bahanesiyle kıra götürülen Türklerin hemen yarı yarıya dönmemeleri hususunu Ermenilere izah ederek, eğer işgaldeki arazide Ermeniler hakim olmak istiyorlarsa, kendilerinin mazbut ahlak sahibi olduklarını göstermeleri icab edeceğini ve yaptıkları cinayetlerle kendi milletlerinin namını aşağılamakta olduklarını Ermenilerin münevver kısmına pek acı bir dille ihtar etti. Hatta henüz Umumi Savaş neticelenmeyip umum sulh kongresi bu havalinin Ermenilere verilmesini kabul ve tasdik etmemiş olduğu bu zamanda Ermenilerin bilhassa daha ziyade kanuna riayetkar ve hürriyete layık bir millet olduklarını göstermeleri icab edeceğini söyledi. Ermeni kıtaları kumandanları ve Ermeni cemaatlerine, bazı Ermenilerin vahşice davranmalarının bütün Ermeni milletinin namusunu lekeleyeceğini kesin bir ifadeyle beyan ederek bazı Ermenilerin Türklerin eski zulümlerinin

intikamını almakta olduklarını, ancak aydın Ermenilerin buna mani olmağa pek ziyade çalıştıklarını ve bunun için kesin tedbirler alınmasını düşünüp tatbik edeceklerini söylediler.

Bundan bir müddet sonra Erzincan'da Ermenilerin Türkleri toplu halde katlettikleri haberleri geldi. Bunun tafsilatını bizzat Başkumandan Odişelidze'nin ağzından işittim ki, aşağıdadır:

"Kıtıl (KATLIAM), doktor ve müteahhit tarafından tertip edilmiş, yani herhalde eşkiya tarafından tertip edilmemiştir. Bu Ermenilerin isimlerini kesinlikle bildiğim için burada zikredemeyeceğim. Her türlü müdafaadan mahrum ve silahsız sekiz yüzden fazla Türk'ü katletmişlerdir. **Büyük çukurlar açılmış ve biçare Türkler bu çukurların başına sevk olunup hayvan gibi boğazlanmış ve bu çukurlara doldurulmuştur. Her grubu bir Ermeni sayarmış: "Yetmiş mi oldu ? On kişi daha alır; kes!" deyince on kişi daha keserler, çukurlara atıp üzerlerine toprak doldururlarmış. Bizzat müteahhit, eğlenmek için seksen kişi kadar biçareyi bir eve doldurup kapıdan çıkarırken birer birer kafalarını parçalamış.** Erzincan kıtalinden sonra mükemmel silahlarla mücehhez Ermeniler Erzurum'a doğru ricate başladılar. Menzil hattını Türkler'in tasallutundan korumak için birkaç topla birlikte menzile ricate mecbur olan bir Rus topçu subayı birgün savaş gereği olarak Ermeni kıtalarından bazısını mevziye sokmak istemiş, muntazam savaş yapmak Ermenilerin hoşuna gitmediğinden, bir gece Rus subayları evlerinde uyurlarken evleriyle birlikte yakmak istemişler, evi tutuşturmuşlardır. Rus subayları pek güçlkle yangından kurtulmuşlar, çoğunun eşyası kamilen yanmıştır.

Erzincan'dan Erzurum'a ricat eden Ermeni eşkiya sürüleri, yolları üzerine rastgelen İslam köylerini ahalisiyle birlikte mahvetmişlerdir. Menzildeki arabaları ve topçu cephanesini sevk ve nakil etmek üzere silahsız ve itaatkar ahaliden, Türkler'den, kira ile arabacılar tutulmuştu. Bunlar Erzurum'a yaklaştıkça, yollarda Rus subaylarının evlerine girdikleri zamandan istifade eden Ermeniler, bu Türkleri öldürmeye başlamışlardır. Dışarıdaki feryadı işitip imdat için dışarıya çıkan Rus subayları, Türkleri kurtarmak için müdafa edince, aynı akibete kendileri de duçar olacakları tehdidiyle ve silahla mukabele görmüşlerdir. Bu kıtal, hayvanca ve vahşetle icra olunmuştur.

Erzurum şehrinden Rus topçu subay gazinosunda topçu mülazımı Midivani şöyle

bir vakanın şahidi olduğunu alenen beyan etmiştir:

"Bir Ermeni, arabacılardan bir Türk'ü öldürmek için vurmuş, fakat Türk henüz ölmemiş, sırtüstü düşmüş, Ermeni elindeki sopayı can çekişen Türk'ün ağzına sokmak istemiş, dişleri kilitlenmiş olduğundan sopayı ağzına sokamayan Ermeni, Türk'ün karnını tekmeleye tekmeleye öldürmüştür."

Ilıca kasabasında firar edemeyen Türkler'in hepsinin katledilmiş olduğunu ve kör baltalarla enselerinden kesilmiş ve birçok çocuk cenazeleri gördüğünü bizzat Odişelidze söylemiştir.

Ilıca katliamından üç hafta sonra Martın 11 'inde oradan avdet eden Kaymakam Griyaznof müşahadelerini aşağıdaki şekilde hikaye etmiştir:

"O, köylere giden yollarda azası tahrip edilmiş birçok cenazeye rastgelmiş. Her geçen Ermeni bunlara bir kere küfreder ve tükürürmüş.

12 x 15 sajen kare (25,5 x 31,9 metre) genişliğindeki cami avlusunda iki arşın (142 cm) yüksekliğinde cenaze yığılmıştı. Bunların arasında her yaşta kadın-erkek, çoluk-çocuk ve ihtiyarlar vardı. Kadın cenazelerinde cebren taarruz emareleri pek belirgin bir halde idi. Birçok kadın ve kızların tenasü1 uzuvlarına tüfek fişengi sokulmuştu. Ermeni kıtaları nezdinde telefon hizmeti ifa eden Ermeni kızlarından bir-ikisini Kaymakam Griyaznof cami avlusuna davet etmiş; Ermeni marifetlerini görüp iftihar etmelerini serzenişle teklif etmiş; götürmüş, o hali gördükleri zaman, müteessir olacaklarına aksine sevinçle gülmeye başlamaları nefretle karışık hayretini mucip olmuştur. Çok müteessir olan Griyaznof bunları tazir ve tekdir etmeye başlamış; Ermenilerin, hatta kadın bile olsalar, en alçak ve vahşi bir cemaat olduklarını ve harb etmiş ve birçok faciayı görmüş bir subayın bile tüylerini ürperten bu vahşet levhası karşısında talim, terbiye ve mektep görmüş genç kızların sevinçle gülmeleri buna delildir, deyince bir parçacık sıkılmak lüzumunu hatırlarına getiren kızlar, sinirlerinin gevşemesinden güldüklerini ileri sürmüşlerse de, hunharca fikirlerini tevil edememişlerdir".

Alaca menzil kumandanlığı müteahhidi olan bir Ermeni, 12 Martta Alaca'da yapılan vahşeti şöyle anlatmıştır:

"Ermeniler bir kadını canlı olduğu halde duvara çivilemişler, sonra kalbini oyup

başının üstüne asmışlardır!”

Ermeniler Erzurum'da birinci büyük katliama 20 Şubatta teşebbüs etmişlerdir. Şimdi söylendiğine göre topçu neferleri sokaklarda ahaliden ikiyüz yetmiş kişiyi yakalamış, bunları kamilen soyduktan sonra, malum maksadı tatmin için hepsini (Yakutiye’de ki) kışlanın hamamına doldurmuşlardı. Bizzat benim son derece gayretim sayesinde bunlardan ancak sağ kalan yüz kişi kurtulmuştur. Diğerleri, güya benim meseleye vukufum dolayısıyla, neferler 'tarafından evvelce salıverilmiş olduğunu söylemişlerdir. Bu işin mürettibinin topçu kıtalarına bağlı piyade Ermeniler arasında subay vekili Karagudayef isminde bir vahşi olduğu anlaşılmıştır. Bugün sokaklarda birkaç Türk katledilmiştir.

2 Martta Erzurum şimendifer istasyonunda Ermeniler, silahsız, itaatkar Müslüman ahaliden on kişiden fazlasını kurşuna dizmişler, bunları müdafaa ve muhafaza etmek teşebbüsünde bulunan Rus subaylarını ölümle tehdit etmişlerdir. Bu esnada hiç kabahatsiz bir Türkü öldürdüğünden dolayı bir Ermeniye hapsetmişim. Umum Kumandan divan-ı harb teşkilini emretmişti. Eski kanun mucibinde cinayet icra edenler idam edilecekti. Ermeni subaylarından birisi bu mevkuf Ermeniye, cinayetinin cezası olarak idam edileceğini söylediği zaman, mevkuf Ermeni hiddetlenmiş, "bir Türk için bir Ermeni asıldığı nerede görülmüş!" diye bağırmıştır. **Erzurum'da Ermeniler Türk pazarını yakmaya başladılar. 2 Martta topçu olayının mıntıkası dahilinde Tepeköy'ün bütün ahalisinin, kadın-erkek, çoluk-çocuk tamamen katledilmiş olduğunu işittim.** Aynı günde Antranik Erzurum'a geldiğinden bu katliamdan bahsederek faillerinin meydana çıkarılmasını söyledim. Ne netice çıktığı henüz malum olmadı.

Antranik, topcu subayları gazinosunda herkesin huzurunda disiplinin teessüs edeceğini vaadetti. Fakat icraat, vaad şeklinde kaldı. Halbuki Kafkas Hükümeti tarafından bilhassa disiplinin teessüsü için Antranik ile Doktor Zavrieff Erzurum'a gönderilmişlerdi. Şehirde bir dereceye kadar gürültü azaldı. **Halkı sağ kalmayan köylerde de tabiatıyla sükun hasıl oldu.**

Harekat-ı harbiye, Osmanlıların Ilıca'ya doğru geldiklerini gösterince, Erzurum şehrinde Ermeniler tarafından Türk ahalinin tevkifine tekrar başlandı. Bilhassa 10-11Mart' ta tevkifler göze çarpacak dereceye çıktı. **11-12 Mart gecesi Ermeniler, Rus subaylarını aldatarak katliam yaptılar ve Türk askerinin korkusundan kendileri de firar ettiler.** Katliam tesadüfi

olmayıp düzenlenmiş ve evvelce tevkif edilenlerle beraber Müslümanların hepsi tamamen yakalandıktan sonra birer birer katledilmişlerdir ki, o gece katledilenlerin yekününün üç bine ulaştığı Ermeniler tarafından iftiharla söylenmiştir.

Müdafî Ermeniler o kadar azdı ki, iki topla bin beşyüz mevcuttan ibaret Türk askerine karşı duramayıp kaçtılar. Fakat bu gece zarfında yaptıkları katliam pek çöktür. Katliamın önüne geçmek tamamen Ermeni ileri gelenlerinin elinde idi. Binaenaleyh katliama yalnız eşkıya değil, aydın Ermenilerde katılmışlardır. Ermenilerin aşağı tabakası, ileri gelenlere ve bilhassa içlerinde bazı temayüz etmişlerin emirlerine son derece itaatkardır. Benim alayımın subayları tamamen Rus olduğu halde, erleri hemen tamamen Ermeni idi. Elimizde bunlara karşı hiçbir kuvvet olmamasına rağmen, emirlerimizi daima infaz ettirebildik. Bu erler, hiçbir zaman alenen cinayete teşebbüs edemediler. Hatta katliam gecesini alayın nakliyesinin bulunduğu kışlada yalnız bir Rus subayı nöbetçi olduğu halde, seyis Türklerden hiçbirisi katlolunmamıştır. Şayan-ı dikkattir ki, silahsız Türk seyisler kırk kişiden ibaret olup bunların etrafında bulunan Ermeni topçu neferlerinin yüzlerce olmasına karşılık, hiçbir Müslümanın burnu kanamamıştı.

Hiç ayırım yapmaksızın bütün Ermeni mütefekkirlerinin cinayette parmakları olduklarını iddia etmek istemiyorum. Hayır, bu durumun doğru olmadığını ve Ermenilerin tuttuğu yolun çıkmaz olduğunu itiraf eden Ermeni mütefekkirlerine de rast geldim. Hatta yalnız sözle değil fiilen kıtale (katliama) karşı olan bazı Ermeni mütefekkirleri de görülmüştür. Ancak bunlar, ekseriyet arasında çok azınlıkta kalıyorlar. Bunlar da Ermeni mefkuresine muhalif addolunarak Ekserisi Ermeni vahşilerinin nazarında daima hor görülmüşlerdir. Bazıları da, şeklen cinayet aleyhinde görünerek hakikatte kıtal sırasında icrada kusur etmemişlerdir.

Bazıları sükutu tercih eder, bazıları da Rusların serzenişlerine karşı “ siz Russunuz, hiçbir zaman Ermeni milletinin mefkuresini anlayamazsınız!” derlerdi. **Vicdan azabı nedir bilmezler. İnsanların vicdanı kıymettar elmas gibi lekesiz yaratılmıştır, lekesiz kalmalıdır.**

Türkler’in katlinden dolayı vaki olan tekdîr ve serzenişlere bazı Ermeniler de şu yolda cevap vermişlerdir:” Türkler de Ermenileri imha için böyle hareket etmiyorlar mı? Yaptığımız intikamdan başka nedir?”

Yukarıda anlatılan olaylar, Ermeni cemaatinin ve Ermeni mütefekkirlerinin mefkurelerini

pek aşikar surette gösterir. Hiç kimse olan olayları olmamış hale koyamaz.

Ermeniler rüzgar ektiler, fakat rüzgar ekenin fırtına biçceğini unuttular!

Erzurum, 29 Nisan 1918

Erzurum Deveboynu Mevzileri Muvakkat Kumandan Vekili ve İkinci Erzurum İstihkam
Topçu Alayı Kumandanı, Savaş Esiri

Kaymakam (Yarbay) Twerdokhlebof

KAYNAK :

Doç. Dr. Azmi SÜSLÜ; **Ruslara Göre Ermenilerin Türkler'e Yaptıkları Mezalim**; Ankara
Üniversitesi Basımevi; Ankara; 1987; s.45-53.

